

О ЈЕДНОМ МАЛО ПОЗНАТОМ ПРЕВОДИОЦУ ФРАГМЕНАТА ИЗ ПЈЕСНИЧКОГ ДЈЕЛА ПЕТРА II ПЕТРОВИЋА И НИКОЛЕ ПРВОГ ПЕТРОВИЋА НА ИТАЛИЈАНСКИ ЈЕЗИК

У подлистку броја 23 „Гласа Црногорца“ од 10. јуна 1886. године објављен је превод просветне пјесме „Балканске царице“ („Црногоркама“), познате драме у стиху књаза пјесника Николе I Петровића, на италијански језик.¹ Италијанска верзија пјесме штампана је уз текст оригинала. Превод је потпун, број стихова је остао непромијењен, док је књажев осмерац преточен у италијански једанаестерац. Преводилац је вјерно пренио и смисао оригинала. Уредништво, уз превод, објављује и посвету коју је преводиоцу, на поклоњеном примјерку драме, на италијанском језику написао црногорски књаз.² Из ње тек сазнајемо да је преводилац италијански свештеник Тезаре Тондини де Кваренги, члан католичког реда барнабита.

У сљедећем броју листа уредништво обавјештава читаоце да је величасни господин Тондини превео на италијански језик и тужбалицу сестре Батрићеве из „Горског вијенца“ Петра II Петровића Његоша, те да ће и тај превод бити ускоро објављен.³ Италијанску верзију, штампану, као и у претходном примјеру, уз стихове оригинала, налазимо у броју 26 „Гласа Црногорца“ од 1. јула 1886. године.⁴ У краћој биљешци уз овај

1 Alle Montenegrine. Poesia di Sua Altezza il Principe Nicolo I. Dedicata del dramma „Balkanska carica“.

2 Књаз Никола Петровић је у раној младости двије и по године провео у Трсту (од фебруара 1852. до прољећа 1854). Ту је прво завршио српску основну школу, а потом наставио да учи у њемачкој протестантској школи. За вријеме тог боравка научио је италијански и њемачки језик. Даље школовање продижио је у Паризу. – Уп.: Др Саво Вукмановић, Школовање Николе Петровића у Трсту, „Библиографски вјесник“, Цетиње 1980, бр. 1, стр. 147–152.

3 Понушај за библиографију о Црној Гори, „Глас Црногорца“, Цетиње, XV/1885, бр. 24 (17. VI).

4 Il Lamento della sorella di Batrić. Saggio di traduzione della „Naricaljka“ del „Gorski vijenac“ di Pietro II Petrović Njegoš.

прилог, објављен у подлистку публикације, уредништво оцјењује да се „снажне мисли нашег великана нијесу могле љепше окитити дивотом језика Дантеовог и Петраркиног, но што је то учинио врли преводилац“. И заиста, преводилац вјерно преноси значење оригинала на италијански језик, не мијења број стихова, али Његошев дванаестерац (8 + 4) преводи шеснаестерцем (11 + 5).

Ко је био Ђезаре Тондини? Зашто је боравио на Цетињу и одакле је познавао српскохрватски језик? Какво је његово мјесто међу преводиоцима пјесника и владара из црногорске династије Петровић–Његош? По каквој се још својој дјелатности отац Ђезаре уписао у културну историју Црне Горе?

Ђезаре Тондини де Кваренги (Cesare Tondini de Quarenghi, 1839–1907) потиче из имућне грађанске породице из Бергама.⁵ Сустрет са Григоријем П. Шуваловим (1804–1859), руским племићем који је из православне прешао у католичку вјеру, трајно је обиљежио Тондинијев живот. Шувалов га је упутио на идеју о сједињењу католичке и православне вјере, у циљу чијег ће остварења Тондини, зналац више страних језика, годинама путовати по Европи, држати предавања и проповиједи и објављивати научне радове. Ова идеја довешће га у везу и са ђаковачким бискупом Ј. Ј. Штросмајером (1815–1905), с којим ће пријатељски сарађивати више од двадесет година.⁶ Тондини први пут борави код Штросмајера у Ђакову 1881. године, од када га бискуп, због освједоченог пријатељства према словенским народима и ревности с којом се посветио сједињењу цркава, ангажује на пословима које је предузимао око закључења Споразума Свете Столице са Србијом и Црном Гором.⁷

Тим поводом се, дакле, у јуну 1886. године италијански свештеник, изврсни публициста и полиглот, нашао на Цетињу.⁸ Највише његовом ревношћу Конкордат између Црне Горе и Свете Столице склопљен је у

5 Из исте породице је и Ђакомо Кваренги (Гиациомо Оуаренghi, 1744-1817), италијански архитект, градитељ бројних знаменитих грађевина у Русији у вријеме царице Катарице II. Овај податак узиман је за основу претпоставке да је познавање руског језика у породици Кваренги било традиционално, те да ту леже коријени интересовања оца Ђезара за православни свијет.

6 Up.: Rita Tolomeo, Uvod u knjigu Korespodencija Josip Juraj Strossmayer – Cesare Tondini de Quarenghi, Zagreb 1984, str. 11.

7 Тондинијева мисија у Србији трајала је, уз краће прекиде, од априла 1883. до јула 1885. године, али до потписивања Споразума Кнежевине Србије са Светом Столицом тада није дошло. Потписан је тек 1914. године. Приликом боравка у Ђакову и у Србији отац Ђезаре био је у прилици да добро научи српскохрватски језик.

8 Двије године након боравка у Црној Гори објавио је у Италији чланак „Il Montenegro“ (La Rassegna nazionale, Firenze 1889, vol. XLV, 232–245), у којем је изнио, поред уобичајених за тадашње написе о Црној Гори општих мјеста о вишевјеровној борби Црногораца за очување независности, и своја запажања о актуелном друштвеном и привредном развоју ове земље, као и мисли о њеној стварној и могућој улози у међународној политици, посебно у вези са интересима Русије и Србије.

кратком року, већ 18. августа исте године, чиме је реинаугурисана чувена Барска надбискупија.⁹

Приликом свог краткотрајног боравка у црногорској пријестоници отац Ђезаре успио је, видјели смо, да преведе по један одломак из пјесничког дјела Николе I и Петра II Петровића Његоша.

Превод посветне пјесме „Балканске царице“ први је превод из књижевног дјела црногорског књаза–пјесника на италијански језик. Ова драма појавила се у посебном издању на италијанском језику 1897. године у Фиренци.¹⁰ У овом случају радило се, међутим, о прозној парафрази а не о пјесничком преводу, јер су преводиоци, пуковник Вале са сином, радили по њемачком преводу овог дјела Х. Штимкеа (Stümke), а не по оригиналу, адаптирајући „Балканску царицу“ за приказивање у фирентинском позоришту. Интересовање за књижевно дјело црногорског владара у то вријеме у Италији било је мање резултат умјетничке вриједности његових стихова а више привилегованог положаја рођака италијанске владајуће династије Савоја, након удаје Николине кћерке, принцезе Јелене, за италијанског престолонаследника Виторија Емануела, октобра 1896. године.¹¹ Убрзо се „Балканска царица“ појавила у још једном италијанском преводу. У Задру је 1899. године објављена верзија Ђованија Николића, познатог преводиоца наше народне поезије на италијански језик.¹² Листа преводилаца „Балканске царице“ не исцрпљује се ни овим преводом,¹³ као што се ни интересовање у Италији за дјело црногорског књаза–пјесника не завршава са овом драмом. Италијанској читалачкој публици биће до краја првог свјетског рата представљена још нека његова дјела у

9 Књаз Никола Петровић желио је да стекне симпатије и својих нових поданика, на толика, чији се број у књажевини знатно увећао након територијалног проширења Црне Горе на Берлинском конгресу. Дозвола употребе народног језика по католичким црквама у Црној Гори дата је од стране Свете Конгрегације тек у прољеће наредне 1887. године. Конкордат је у име црногорске владе потписао Јован Сундечић. О овом Споразуму писао је у Италији, непосредно након закључења, Луиџи Оливи, професор међународног права на Универзитету у Модени („Del Concordato fra la Santa Sede et il Montenegro, „La Rassegna nazionale“, 1887, vol. XXXVI, 225–257).

10 Nicola I Principe di Montenegro, L'Imperatrice dei Balcani. Dramma in tre atti. Traduzione e riduzione di Umberto e Pietro Valle. Firenze, tipografia di M. Ricci, 1897.

11 Up.: Arturo Cronia, La conoscenza del mondo slavo in Italia. Bilancio storico-bibliografico di un millenio, Padova 1958, 549–550.

12 L'Imperatrice dei Balcani. Dramma di Nicolo I Principe di Montenegro. Traduzione dal serbo di Giovanni Nikolić, Zara, Enrico de Schönfeld Editore, 1899.

13 Годину дана прије Николићевог превода превео је дубровачки каноник Луиџи де Павишић први чин „Балканске царице“ на италијански језик. Из драме тада већ краља у избјеглиштву превео је 1918. године један дио и италијански пјесник Пјер Емилио Бози (P. E. Bosi, рођен 1864), одликован Даниловим орденом (L'Imperatrice dei Balcani. Toldo dal dramma del Re Nicola, Salerno 1918). Његов превод улази у контекст бројних дјела и написа о Црној Гори објављиваних у Италији као прилог рјешењу „црногорског питања“ очи формирања Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца.

преводу,¹⁴ а о некимa ће бити ријечи и у књижевнокритичким освртима италијанских аутора.¹⁵

Превод тужбалице из „Горског вијенца“ уврстио је Тезара Тондинија међу прве преводиоце црногорског владике и пјесника на италијански језик. Први превод из дјела Петра II Петровића Његоша на овај језик, пјесма „Три дана у Тријесту“ (*Tre giorni a Trieste*), објављен је 1844. године у тршћанском листу „Favilla“, мало након објављивања оригинала у штампарији јерменског манастира у Бечу, јануара исте године.¹⁶ Преводилац ове пјесме, коју је Његош написао у знак захвалности за почаст које су му у овом граду указане приликом краткотрајног боравка на путу за Беч, неки је од сарадника часописа чије име није са сигурношћу утврђено.¹⁷

Први познати преводилац Његоша и први преводилац из његовог најчувенијег дјела на италијански језик је Јаков Ћудина (1823–1900). И његови први преводи из „Горског вијенца“ настали су у Трсту, гдје је Ћудина у то вријеме предавао „илирски“ језик на Наутичко-трговачкој академији. Кад је Његошев драмски спјев изишао из штампе он је превео неколико одломака, објавивши их у листу „Osservatore triestino“ у раздобљу од октобра 1847. до марта 1848. године, одакле су његови преводи прештампавани и по другим листовима издаваним на италијанском језику у Далмацији.¹⁸ Ћудину је упознао и сам Његош. У чланку написаном по-

14 Еуђенио Барбарич (Eugenio Barbarich, 1868–1921) у то вријеме пјешадијски поручник, превео је 1989. године „Нова кола“ (*Nuovi Canti di Nicola I Principe del Montenegro*, Enrico Voghera Editore, Roma 1898). У Торину је 1906. објављен један превод Умберте Грифини (*Santo Mare. Ode al mare*), а Енрико Емилио Хсименес (E. E. Ximenes) превео је једну пјесму (*A mezzanotte*) објавивши је 1913. године у Ферари.

15 Vincenzo Rosa di San Marco, *Nicola I Re del Montenegro e la sua opera poetica*, Torino, Stamperia reale G. B. Paravia e comp., 1915; Carla Cadorna, *Due tipi di donna nei drammi di Re Nicola del Montenegro*, „La Rassegna nazionale“, Firenze, vol. CCVI, 16. IX 1915.

16 Превод у „Favilli“ (1844, 5, 73-75, 26. III) објављен је у оном раздобљу издавања овог часописа у којем се ова публикација, под уредништвом Ф. Дал Онгара и П. Валусија, почиње систематски бавити јужним Словенима. У оквиру тог интересовања објављена су и два прилога посвећена Црној Гори (*Rimembranze di Viaggi. Il Montenegro*. P. C. e, 1837, бр. 32; *Scontro fra le truppe austriache ed i Montenegrini nel 1838, 1842*, бр. 8). Уп. Bernard Stulli, *Tršćanska „Favilla“ i Južni Sloveni*, *Анали Јадранског института ЈАЗУ, Загреб 1956*, св. I, стр. 7–80).

17 Артуро Крониа у свом раду „Италијански превод Његошеве пјесме Три дана у Тријесту“ („Стварање“, 1951, бр. 7–8 стр. 391–397) сматра да преводилац није Ф. Дал Онгаро и доказује неоснованост такве претпоставке Ниџифора Вукадиновића (Франћеско Дал Онгаро – један заборављени пријатељ српског народа, „Прилози за језик, књижевност, историју и фолклор“, књ. V, св. 1–2, стр. 1–14).

18 Први одломак објављен је у броју 125 листа од 17. октобра 1847. године. Преводи Ј. Ћудине прештампавани си и у „Gazzetta di Zara“, „La Dalmazia costituzionale“, „Osservatore dalmato“, „Il Corriere italiano“, „La Dalmazia“. О првим преведеним одломцима уп.: Душан Берич, Неколико података о првом преводу „Горског вијенца“ на италијански језик, „Историјски записи“, Титоград 1951, књ. VII, св. 1–3, стр. 108–113.

водом смрти овог далматинског писца Лазар Томановић наводи да је Његош, „на повратку из Италије, кад су га у Сплету дочекали његови обожаваоци, међу којима је био и млади Ћудина, овога у чело пољубио, чиме се покојник поносио до своје смрти више него иједном декорацијом што су његове прси красиле“.¹⁹ Иако преводи Ј. Ћудине немају веће умјетничке вриједности,²⁰ њихов значај је несумњив кад се има у виду да су италијанској публици ипак успјели да прикажу и приближе Његоша, у вријеме кад је Италија била разједињена и потчињена страним владарима, и кад је Црна Гора, мала али независна, била за Италијане симбол слободе и храбрости. Ћудина је наставио да преводи из „Горског вијенца“, мијењајући раније преведене одломке и допуњујући те преводе новим стиховима.²¹

Након ових превода дошао би одломак са тужбалицом Сестре Батрићеве у преводу Ђезара Тондинија. Хронолошки, дакле, де Кваренги је трећи преводилац Његоша на италијански језик и други који је преводио из „Горског вијенца“.²² Иако је отац Ђезаре први који је превео овај фрагмент (стихови 1913–1963), о њему у постојећој литератури нема ни помена. Разлоге за то треба најприје тражити у недоступности „Гласа Црногорца“ широј научној и културној јавности.

Ђезаре Тондини је и једини преводилац на италијански језик Његошеве оде „Црногорац к Свемогућем богу“, из збирке „Пустињак цетињски“. Овај превод објављен је 1901. године у Риму.²³ Испред пјесме дат је кратак и непотпун приказ Његошева живота и пјесничког дјела, дјелимично с погрешним подацима.²⁴

19 Јаков Кјудина, „Глас Црногорца“, Цетиње, XXIX/1900, бр. 9 (4. III).

20 Уп.: Павао Галић, Италијански преводи из Његошева „Горског вијенца“ у периодичном „Gazzetta di Zara“, „Стварање“, 1963, бр. 9–10, стр. 163.

21 У књизи превода из наше народне поезије (*Canti del popolo slavo, con illustrazione sulla letteratura e sui costumi slavi, vol. I–II, Firenze .1878*) Ћудина је уз превод из „Горског вијенца“ објавио и дужи информативни чланак о Његошу (*Del Vladica Pietro Petrovic Njeguš e del suo „Gorski vijenac“*, . . . нав. дјело, I, 81–128). Стихове из „Горског вијенца“ уврстио је у и своју „Историју Црне Горе“ (*Storia del Montenegro da' tempi antichi ai nostri, Spalato, Antonio Zannoni, 1882*).

22 Након одломана у преводу Ћудине и Тондинија, „Горски вијенац“ превео је, испуштајући посвету „Праху оца Србије“ и дио Драшкове епизоде у Млечима, Ђовани Николић (*Il Serto della Montagna, Quadro storico del secolo XVII di Pietro Petrović–Njeguš, Fabriano 1902*). И прије него што се на италијанском језику појавио интегрални превод овог дјела Умберта Урбанија (*Il Serto della Montagna, Quadro storico della fine del secolo XVII, commento di M. Rešetar, Milano 1939, 1961*), деведесет и двије године након изласка оригинала, настао је и превод Хваранина Петра Касандрића (1926) који је, изгубивши се у рукопису, остао необјављен. По ономе што се о њему зна, сматра се да је био најуспјелији.

23 *Il Montenegro all'Onnipossente, Tipografia Cooperativa sociale, Roma 1901*.

24 Уп.: Стјепо Кастратели, Италијански превод Његошеве пјесме „Црногорац к Свемогућем богу“, „Стварање“, 1953, бр. 7–8, стр. 508–509.

Поред посредовања у склапању Споразума између Свете Столице и Књажевине Црне Горе и поред превођења владара—пјесника из династије Петровић—Његош, италијански свештеник Ђезаре Тондини де Кваренги оставио је, још једном својом дјелатношћу, траг наклоности према Црној Гори. Он је, наиме, започео рад на првој обради црногорске ретроспективне библиографије који ће продужити први црногорски библиограф Марко Драговић (1852–1918). Иако је о овој Тондинијевој дјелатности највише писано, осврнућемо се кратко и на њу, да бисмо заокружили слику о његовим разноврсним културним активностима у Црној Гори.

Потребу за библиографским истраживањем Тондини је образложио ријечима: „Црна Гора је то тим више заслужила, јер је она своју повијест до сада крвљу писала, а другима је било остављено да пишу пером. Црногорци нијесу имали времена ни да дознаду шта је ко о њима писао, а намали да сами пишу“.²⁵ Образовани италијански свештеник, који је сам пописао сто педесет и двије јединице ове библиографије,²⁶ уочио је одмах да би ова библиографија олакшала труд свима који се буду научно бавили Црном Гором, а самим Црногорцима помогла да стекну сазнање о ономе што је о њима и њиховој земљи по свијету забиљежено.²⁷

Ђезаре Тондини де Кваренги је, да закључимо, за вријеме свог боравка на Цетињу од непун мјесец дана, успио да успјешно обави мисију због које је дошао у Црну Гору, али и да своју очигледну симпатију према њој покаже преведећи на италијански језик стихове највећег црногорског

²⁵ Ради објашњења, „Глас Црногорца“, XV/1886, бр. 24 (17. VI), бр. 25 (24. VI).

²⁶ Свој библиографски материјал о Црној Гори Тондини је три године доцније штампао у Паризу у виду монографске публикације *Notice sur la bibliographie del Montenegro, Extrait du compte rendu des Travaux da la Societé bibliographique*, Paris 1889.

²⁷ Занимљиво је да је аутор првог уопште библиографског пописа књига о Црној Гори био такође Италијан, Ђузепе Валентинели (*Giuseppe Valentinelli*, 1805–1874), који је 1839. године, путујући по Далмацији могуће посјетио и Црну Гору, коју у свом првом раду назива земљом Лабеата (*Specimen bibliographicum de Dalmatia et agro Labeatum, Venetiis* 1842). Тринаест година касније издата је у Загребу и друга Валентинелијева библиографска публикација (*Bibliografia della Dalmazia e del Montenegro*, 1855), допуњена 1862. новим јединицама (*Supplemento al saggio bibliografico della Dalmazia e del Montenegro*). О Валентинелију пише др Душан Мартиновић у књизи „Портрети“, Цетиње 1987, стр. 7–13.

Након Тондинија још један образовани Италијан радио је на библиографији Црне Горе. Анибале Тенерони (*Annibale Tenneroni*, 1856–1921) пописао је у част вјенчања Савоја—Петровић фонд монтењегрине у Централној националној библиотеци у Риму (*Per la bibliografia del Montenegro, seconda edizione*, Roma 1896). Његова библиографија изишла је четири године након прве објављене у Црној Гори (Марко Драговић, „Покршај за библиографију о Црној Гори“, Цетиње 1892).

И посљедња, досад најобухватнија библиографија о Црној Гори на страним језицима др Пера Шоћа објављена је прво у Италији (*Choten Pierre, Bibliografia del Montenegro*, Roma 1925), скоро четврт вијека прије него што је допуњено издање објављено код нас (САН, Београд 1948).

пјесника и актуелног црногорског господара у зениту његове пјесничке инспирације, и започевши у самој Црној Гори до тада непознату значајну дјелатност пописивања библиографске грађе, сматрајући је првим и незаобилазним кораком у свестраном научном вредновању културне баштине црногорског народа.

Весна Килибарда